

3 Телия, В. Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от мировидения к миропониманию) / В. Н. Телия // Славянское языкознание. XI Межд. съезд славистов. Доклады российской делегации: Сб. докладов (Отделение литературы и языка РАН); отв. ред. Н. Толстой. – М.: Наука, 1993. – С. 302-314.

4 Красных, В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: Курс лекций / В. В. Красных. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2002. – 284 с.

5 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. Т. 2: Г-К [рэд. тома А. Я. Баханькоў]. – Мінск: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1978. – 768 с.

6 Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1: А-Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.

7 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-і т. Т. 3: Л-П [рэд. тома П.М. Гапановіч]. – Мінск: Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1979. – 672 с.

8 Даніловіч, М. А. Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна: ГрДУ, 2000. – 267 с.

В. А. КАМЕНЮКОВА

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны”)

МАТЫЎ ПЯРЭВАРАТНІЦТВА Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ

Феномен дваініцтва ў мастацкай літаратуры даволі часта рэалізуецца ў кантэксце другасных семіятычных сістэм, адной з якіх з’яўляецца міфалогія. У сучаснай беларускай прозе актыўна выкарыстоўваюцца фальклорныя вобразы і сюжэты. “Пры гэтым ступень міфалагізму вар’іруецца ад выкарыстання асобных матываў альбо персанажаў у рэалістычным апаведзе да мадэлявання пісьменнікамі сваёй унікальнай сістэмы міфалагем” [1], – слухна адзначае М. Аммон. Усё большую актуальнасць сярод філолагаў набываюць даследаванні фантастычнай літаратуры ў святле раскрыцця механізмаў трансфармацыі архетыпічных матываў, адным з якіх з’яўляецца пярэваратніцтва (здольнасць чалавека ператварацца ў адушаўлёныя і неадушаўлёныя прадметы і зноў вяртаць свой ранейшы выгляд). У дадзеным выпадку мы можам гаварыць пра дваініцтва, якое грунтуецца на прынцыпе morphing (трансфармацыя). Працэс зніжэння ролі міфалагічнага падчас

сюжэтабудавання можна прасачыць на прыкладзе твораў Алеся Кажадуба, Алеся Каско і Алеся Наварыча.

Міф пра ваўкалакаў (людзей, перакінутых у ваўкоў) з'яўляецца распаўсюджаным у многіх народаў. Паводле ўяўленняў беларусаў, метамарфоза можа адбыцца і па ўласнай волі чалавека-чарнакніжніка з мэтай задавальнення ўласных жаданняў, і як вынік чараўніцтва, скіраванага на іншую асобу або групу людзей. Разглядаючы міфалогію беларусаў, Л. Салавей адзначае: “Існавала перакананне, што моцны чараўнік можа ператварыць у ваўкалакаў цэлае *вяселле*, калі ў ім сабрана 12 асоб” [2, с. 72]. Апавяданне А. Кажадуба “Ваўкалакі” якраз і з'яўляецца мастацкай пераапрацоўкай фальклорнага сюжэта аб зніклым вяселлі. Твор складаецца з дзвюх частак, раздзеленых значным часавым прамежкам. Іх яднае вясельны абрад, сутыкненне ўдзельнікаў абраду з незвычайнымі істотамі і месца дзеяння – беларускае Палессе. Падвоены хранатоп твора служыць распрацоўцы праблемы адносін людзей да нацыянальнай духоўнай спадчыны. У першай частцы апавядання адзін з персанажаў, дзядзька Мікіта, ведае замову, якая павінна выратаваць ахвяр чараўніцтва, але яна не дапаможа, бо адсутнічаюць неабходныя для выратавальнага абрада атрыбуты: нявеста і скрыпка.

Другая частка апавядання – гэта эпоха “Жыгулёў” з напам'ятымі традыцыямі продкаў. Персанажы сутыкаюцца ўжо з апошнім ваўкалакам. У гэтым выпадку ёсць усё для таго, каб спыніць пакуты зачараванага: маладая і малады разам, з “Жыгулёў” ліюцца чыстыя гукі скрыпкі, — але дзядзька Мікола не ведае ні пра ваўкалакаў, ні тым больш такую неабходную ў гэтай сітуацыі замову. Забываючы традыцыі, людзі губляюць здольнасць суперажываць, прыкмяцаць незвычайнае ў акаляючай рэчаіснасці, разрываюць сувязі з прыродай. Толькі маленькая дзядзьчынка яшчэ здольная адчуць чалавечнасць, дабрыню, адчай і разгубленасць ваўкалака, які і сам ужо не памятае, хто ён: “Але ж навошта трэба было сустракаць гаманлівае вяселле, ён даўно забыўся” [3, с. 210].

Падобны фальклорны сюжэт знаходзіць увасабленне ў навеле А. Каско “Апошні ваўкалак: гісторыя пра зніклае вяселле”. У вёску да старых бацькоў прыязджае малады мужчына, які цікавіцца фальклорам. Выпадкова ён знаёміцца з загадкавай гісторыяй аб пераўтварэнні людзей у ваўкалакаў, якую яму раскажаў аднавясковец Яўхім. У апаведзе спрактыкаванага паляўнічага-палешука змешчана вялікая колькасць важных падрабязнасцей, якія сведчаць аб трывалым міфалагічным падмурку літаратурнага твора: колькасці ўдзельнікаў зачараванага вяселля (12–13 чалавек), знаходжанне пад шкурай вялікіх ваўкоў

атрыбутаў вясельнага абраду, шаптун з жаданнем адпомсціць маладой. Падваенне хранатопу твора адбываецца не толькі дзякуючы легендзе, аб перапляценні рэальнага і ірэальнага светаў сведчыць і паспяховае паляванне на апошняга ваўкалака: “І праўда, здаравенны. Большы за Яўхімавага сабаку. Дзе там! Два такія сабакі ў ім змясціліся б. Ды карысці з яго! Спнеў. Стары, худы, шкура задубелая, як мокрае сукно на марозе. Пачалі здзіраць – ломіцца, парвалася тут і там. Закапалі ўсё” [4, с. 43]. У навеле, як і ў папярэднім творы, асэнсоўваецца праблема адносін людзей да духоўнай спадчыны, умення і жадання прыняць звышрэальнае. Разам з тым матыў прыэваратніцтва з яго трагедыйнай канатацыяй у гэтым выпадку дазваляе аўтару раскрыць філасофскую праблему адноснасці адчування шчасця і немагчымасці яго дасягнення чалавекам: “Ці ж не бывае і цяпер гора на самай вяршыні шчасця? Ці ж не будзе?” [4, с. 44].

Даволі арыгінальнае пераасэнсаванне матыву прыэваратніцтва рэпрэзентуе А. Наварыч у аповесці “Цкаванне вялікага звера”. У творы цесна пераплятаюцца рэальнае і фантастычнае, пры гэтым, карыстаючыся словамі М. Аммон, “робіцца ўстаноўка на праўдападабенства сюжэта, што, у сваю чаргу, паўплывала на аўтарскае вызначэнне жанру твора: палеская быль” [1]. У цэнтры аповесці складаны лёс Леўкі Грыцава, некалі жыхара адной палескай вёскі, а пасля “звера-чалавека” (тэрмін І. Шаўляковай), загнанага ў кут сацыяльнымі абставінамі і ўласнымі комплексамі. Мужчына ў час Вялікай Айчыннай вайны спужаўся і збег з вёскі ў лес, тоячы надзею схавацца ад ваеннага абавязку. У свядомасці галоўнага героя ідзе барацьба паміж духоўнай неабходнасцю зносін з людзьмі і страхам перад тымі ўмовамі жыцця, якія дыктуе сучасны соцыум: “І адчуў палёжку Леўка, і што было сілы задудзеў у тунель, у гэты рог Адзіноты задзьмухаў што было моцы, у гэтую валторну Смутку, выганяў паветра з схаладзелых грудзей у гэтую арганную трубу Адчаю, і труба гэтая магутна дуднела, выносіла з-пад зямлі настоены на болю басавіты гук Жудасці” [5, с. 40].

І. Штэйнер, аналізуючы творчасць А. Наварыча, слушна адзначае: “Навакольны сусвет не мае кардынальна-антаганістычнага падзелу на сферу выключна чалавечую і сферу фаўны. Вось чаму герой твораў А. Наварыча так імкнецца ўвасобіць свае “паганскія спробы” (выраз аўтара), зблізіцца з гэтым непасрэдным дзікім, не чалавечым – у сэнсе *homo sapiens*– светам” [6, с. 135]. У аповесці “Цкванне вялікага звера” Леўка апраўдвае страх перад адказнасцю, што прымушае яго схавацца ад грамадства ў зграі шэрых ваўкоў, пошукам сапраўднай свабоды: “Я сам сабе гаспадар, я сам сабе волю

дам!” – думаў і заходзіў глыбей у заснежаны лес, у серабрыстую выстужаную пушчу, у якой думаў вышукаць сваю волю, але гэта былі крокі, які аддзялялі яго ад чалавечага звання” [5, с. 54]. Але тое, што з’яўляецца свабодай для воўка, для чалавека становіцца сапраўднай пасткай. Жаданне жыць вядзе зграю глыбей у лес, а Леўкам на гэтым шляху кіруе толькі страх, які пазбаўляе яго магчымасці паўнаважнага чалавечага існавання. Як бачым, у адрозненне ад папярэдніх твораў раздваенне душы героя грунтуецца ўжо на прыцыпе travesty (узаемапераход). Даведзенае да абсурду жаданне героя зблізіцца з жывёламі, схвацца ў іх шэрагу ад мінулага дасягае свайго піку ў фізічнай трансфармацыі ў звера. Трагічны фінал аповесці можна разглядаць як вынік унутраных супярэчнасцей цэнтральнага персанажа, абумоўленых драмай “маленькага” чалавека.

Такім чынам, матыў пярэваратніцтва ў сучаснай літаратуры значна пашырае сваё ідэйнае значэнне. Творы “Ваўкалакі” А. Кажадуба і “Апошні ваўкалак” А. Каско можна назваць мастацкай перапрацоўкай фальклорных сюжэтаў аб ваўкалаках, спалучанай з актуальнымі праблемамі сучаснасці – спробай сцвердзіць каштоўнасць захавання памяці, фальклорна-міфалагічнай спадчыны. Феномен двайніцтва ў абодвух творах грунтуецца на традыцыйным для рэалізацыі матыву ваўкалацтва прыцыпе morphing (трансфармацыя). Значнае зніжэнне ролі міфалагічнага прасочваецца ў аповесці А. Наварыча “Цкаванне вялікага звера”. Матыў пярэваратніцтва ў творы абумоўлены станам выбару, у якім знаходзіцца галоўны герой: жыццё сярод людзей з прыняццем усіх яго акалічнасцей ці існаванне на мяжы азвярэння. Матыў двайніцтва ў творы рэалізуецца праз супрацьстаянне ў свядомасці героя звярынага і чалавечага пачаткаў і грунтуецца на іншым прыцыпе travesty (узаемапераход). Вобраз “звера-чалавека” (І. Шаўлякова) выконвае функцыю адлюстравання духоўнай метамарфозы – дэградацыі пад уздзеяннем пачуцця страху, якая прыводзіць і да трансфармацыі цела. Увядзенне матыву пярэваратніцтва дазваляе пісьменнікам узняць шэраг важных праблем, сярод якіх – непаразуменне асобы з соцыумам, праблема выбару і самападману, існавання “маленькага” чалавека.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1 Аммон, М. Беларуская фантастычная літаратура ў кантэксце сучаснай міфатворчасці [Электронны рэсурс] / М. Аммон. – Рэжым доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/5835/1/3.pdf>. – Дата доступу: 03.05.2019 г.

2 Міфалогія беларусаў : Энцыклапедычны слоўнік / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск: Беларусь, 2011. – 607 с.

3 Кажадуб, А. Лесавік: аповесці і апавяданні / А. Кажадуб. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1987. – 221 с.

4 Каско, А. Межавыя знакі: Вершы, навелы і мініяцюры, дзённік / А. Каско. – Мінск: Кнігазбор, 2014. – 125 с.

5 Наварыч, А. Рабкова ноч: аповесці, апавяданні / А. Наварыч. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1988. – 173 с.

6 Штэйнер, І. Deja vu bis: зборнік эсэ / І. Штэйнер. – Гомель: ООО “ТП-ГРАНТ”, 2006. – 181 с.

Т. А. КАРНІЕЎСКАЯ

(г. Гомель, УА “Гомельскі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт”)

АДЗІНКАВЫЯ АНТРАПОНІМЫ Ў ГОМЕЛЬСКІМ ІМЕНАСЛОВЕ АПОШНЯЙ ТРЭЦІ ХХ СТАГОДДЗЯ (ЖАНОЧЫЯ ІМЁНЫ)

Кожны іменаслоў паводле частотнасці ўжывання таго ці іншага антрапоніма мае чатыры асноўныя групы: папулярныя (дзесяць найбольш распаўсюджаных імён), ужывальныя (тыя, што знаходзяцца вышэй за каэфіцыент папулярнасці), рэдкія (ніжэйшыя за адзначаны каэфіцыент) і адзінкавыя [1]. Зразумела, што характэрныя асаблівасці пэўнага антрапанімікона любой часовай або прасторавай лакацыі вызначаюцца ў першую чаргу паводле аналізу першай і другой груп (папулярныя і ўжывальныя), але не меншую цікавасць, на нашу думку, уяўляюць сабой і адзінкавыя імёны, асабліва з пункту погляду іх з’яўлення і існавання з сацыяльных пазіцый.

Мэтай нашага артыкула з’яўляецца рознабаковы аналіз (колькасны і якасны) складу жаночай часткі іменаслову горада Гомеля (даняя органаў ЗАГС Чыгуначнага раёна, сабраныя і перапрацаваныя аўтарам) апошняй трэці ХХ стагоддзя (1971-2000 гады).

Статыстычная інфармацыя падаецца згодна са зробленымі аўтарам колькаснымі падлікамі на аснове апрацоўкі 35175 запісаў аб нараджэнні асоб жаночага полу з 1951 па 2000 гады [2, с. 113-120].

У 70-я гады ХХ стагоддзя колькасць адзінкавых імён у жаночым іменаслове Гомеля была роўная 34, што складала 27,2% ад усёй колькасці ўжытых за гэты перыяд жаночых антрапонімаў і 0,35% ад усёй